

En pæl i Vestervig

Hanne Mathiesen

Udateret og usigneret billede af Gårdhus Mølle med farveri og vindmølle.

I forbindelse med dræningsarbejde ved entreprenør Larsens oplagsplads (matr. nr. 14fb af Vestervig) kom der for nogle år siden en række nedhamrede egepæle tilsyne. Ved en efterfølgende udgravning, som Museet for Thy og Vester Hanherred foretog i efteråret 1988, kunne det konstateres, at pælene stammede fra et vandmølleanlæg, hvis eksistens forlængst var gået i glemmebogen. Resultaterne af udgravningen er fremlagt i artiklen: "Den, der kommer først til mølle..." af Jesper Hjermind. Som et supplement til de arkæologiske data foretog museet også en arkivalsk undersøgelse af forholdene omkring de gamle møller i Vestervig.

Tre vandmøller

Da storkøbmanden Joachim Irgens i 1661 overtog Vestervig Klosters gods fra kronen, fik han blandt meget andet tre møller tilskødet. Det var Skårup Mølle, Mellem Mølle og Sønder Mølle. De lå alle ved den bæk, der kaldtes Mølbæk og som sagdes at hente sit vand fra de tre kær Rogkær, Hvidkær og Gyekær. Den løb gennem en dal, hvor dæmninger har været lagt over og mølledamme indrettet. Møllebæk løb til Oxenbøl A.

At møllerne er betydeligt ældre end 1661 ses af, at de allerede omtales i jordebogen for Vestervig Klosters len 1612-13.¹

Møllerne var i drift som "græsmøller"; det vil sige, at der kun var mølledrift uden for sommertiden, hvor opstemningsområderne blev taget ind til græs- eller kornavlsområder. Retningslinierne for drift af græsmøller var allerede blevet fastlagt i Christian den Femtes Danske Lov (5-11-2), hvor det bestemmes, at græsmøllers stigsbord skulle tages op 1. maj; og de måtte ikke sættes igen før de arealer var afhøstet, som ville blive sat under vand.

I 1699 fremgår det af jordebogen for Vestervig Kloster, at Skårup Mølle var "øde", og Jens Moldrup skrev senere i en indberetning om møllerne, at det var den "af mangel på vand, formedelst de kær og moser, hvorfra de skulle havde deres vand, var eftergroede".²

Dette var også hovedargumentet, da godsejeren Peder Nielsen Moldrup søgte om kongens tilladelse til at nedlægge de to møller, Mellem og Sønder mølle. I 1732 fik Moldrup kongens tilladelse til at nedlægge disse to møller mod at han til gengæld lod en anden mølle opføre et sted i området, så behovet for mølledrift kunne tilfredsstilles.³

Den nye mølle lod han opføre ved Gårdhus, hvor der tidligere havde været et ældgammelt fiskeri med dæmning, lukkede stigsbord og sluser, som kong Frederik 3. havde solgt til Joachim Irgens sammen med retten til det betydelige heltfiskeri, der havde fundet sted igennem århundrederne, indtil Limfjorden i 1825 ved den store stormflod blev åben mod vest.

Gårdhus Mølle

Det sted, der blev valgt til anlæggelse af en ny mølle, synes meget hensigtsmæssigt. Som nabo til Flade Sø, på det sted, hvor vandet løber til Limfjorden, var det ikke nødvendigt at stemme vand op i en mølledam. Fra gammel tid var der rettigheder knyttet til stedet. I forbindelse med det fiskeri, der gennem århundreder havde været drevet ved Gårdhus, havde man altid haft frihed til at åbne og sætte stigsbord, når det fandtes fornødent for fiskeriet, undtagen tre nætter om året Mikkelsnat, Mortensnat og Julenat. I modsætning til de tre gamle vandmøller Vestervig var den nye ved

¹ Disse oplysninger er en del af Jens Låsby Moldrups "Observationer udi Møllensagen". Dokumentet er udateret, men må være skrevet ca. 1736-37.

² Samme sted som note 1.

³ Kgl. bevilling af 3. marts 1732. Dokumentet findes i ovennævnte pakke i Vestervig Klosters Godsarkiv.

Gårdhus ikke er græsmølle, idet den havde rigeligt med vand og ikke kunne være til skade for nogens afgrøder.

På dette udsnit af forarbejderne til Videnskabernes Selskabs Kort fra o. 1790 ses fornedden teglovnen og møllehuset, derover klostret med Klostermøllen, som var en vindmølle af "hollandsk konstruktion". Til venstre Gårdhus Mølle med vandmølle og andre bygninger. Bækkens og åens forløb fremgår klart af kortets signaturer.

Gårdhus menes at have navn efter der ålegård, der havde været derude siden klostertiden. Lokaliteten med dette navn har imidlertid skiftet plads, idet den i 1621 blev lagt ind til den kanal, man gravede mellem Tåbel og Krik til afledning af vandet fra Flade Sø.⁴

Eftertiden kan få en lille fornemmelse af, hvorledes der så ud på stedet først i 1700-tallet, idet en sag ved Hassing Refs Herredsting omhandler forhold ved Gårdhus i 1705.

Vidnerne i sagen berettede, at bolværket ved slusehullet var så råddent, at det ikke kunne betale sig at sætte det i stand og at en del af de tidligere stignord og bolværker var brændt. Det kan således forekomme rimeligt, at godsejeren, og dermed indehaveren af fiskeriet og skattepligten, godsejeren til Vestervig i 1711 søgte om skatnedsættelse for et "nu øde fiskeri, Gårdhus kaldet". Ikke alene var værkerne brøstfældige. Men Moldrup fremhævede desuden, at fiskeriet var skadet på grund af brugen af "de i loven så højt forbudne pulsvåd" samt af "havets overskyllelse i Limfjorden", og "forleden års store vinteris og vandløb". Bolværksplanker var ødelagt og kun bagslusen intakt.

Gårdhus var af stor betydning for godset, og også for kongens kasse, idet fiskeriet fra Gårdhus efter matriklen var ansat til at skatte af det, der svarede til 30 tdr. hartkorn. At fiskeriet havde et betydeligt omfang, kan også læses i den beskrivelse den senere godsejer Peder de Moldrup o. 1761 udfærdigede om Vestervig Kloster og dets gods. Han beskrev fiskeriet som så overvældende, at et lille hul ved slusen var så fuldt af fisk om morgenen, når slusen havde været holdt lukket, at man kunne øse fisk op med skovle.⁵

Foruden det fortsatte fiskeri ved Gårdhus var der altså i årene efter 1732 blevet opført en ny kornmølle; den malede med to kværne. Siden kom der både en klædefabrik og et farveri til, og på forarbejderne til Videnskabernes Selskabs Kort fra o. 1790 ses da også et betydeligt anlæg med flere bygninger ved Gårdhus.

Hele anlægget blev nedlagt 1868, da man påbegyndte de store udtøringsarbejder i Flade og Ørum sø. Møllegården blev flyttet op på et højtliggende bakkedrag nordøst for møllen, hvor man stadig kan se det smukke stuehus som efter en brand genopførtes 1882.

De 3 nedlagte møller

Selv om mølleriet var blevet nedlagt ved de tre gamle møller langs Mølbæk, fortsatte bygningerne med at eksistere. På Skårup Mølle blev der nu drevet almindeligt landbrug og svaret normalt landgilde til godset. Det samme blev tilfældet med både Mellem og Sønder mølle. På et gammelt kort, som gemte sig inde i en kommissionssag om møllerettigheder i Vestervig Godsarkiv, ses tydeligt de to møller ved den dal, som Mølbæk løb igennem.

Dette lille farvelagte, men usigtede og udaterede kort findes indlagt blandt dokumenterne i kommissionssagen om møllestriden mellem Ørum og Vestervig. Det viser fornedden Vestervig Kloster, til venstre derfor "dalen" og møllerne samt øverst i billedet Gårdhuset. Til højre Flade Sø, til venstre Limfjorden.

Hvis man går til en anden kildegruppe, nemlig folketællingerne, er det også muligt at følge bygningerne ved de tre gamle vandmøller op i tiden. Skårup var som sagt blevet nedlagt som mølle allerede før 1699, men ejendommen fortsatte med at bære navn af mølle. I et kort tidsrum i 1800-tallet, nemlig mellem 1840 og 1845 forsøgt man igen med en mølledrift; denne gang ønskede man at bruge møllen til valkning. Men der var tilsyneladende stadig ikke vand nok i bækken.

I det område ved Mellem og Sønder mølle, som museet nu har undersøgt, var der fortsat beboelse i Møllerhuset, som benævntes et boelssted. Folketællingerne nævner beboerne igennem alle opgørelser fra 1787 til 1845. Derimod ses huset ikke længere at have eksisteret i 1860. Det kan ikke undre,

⁴ Historisk Årbog for Thisted Amt 1952 side 370.

⁵ Peder de Moldrup: Forsøg til en beskrivelse over Vestervig Kloster og gods. 1761. Originalskriftet findes i Det Kongelige Bibliotek Thott 1456, 4.

at arkæologerne fandt et stort materiale fra forskellige tiders husholdning!

Den pæl, der blev anledning til hele denne undersøgelse, må således siges at have tilbagegivet os en væsentlig viden om landboforhold og livsbetingelser i Vestervig-området fra tiden omkring 1500 og langt op imod vores egen tid.

Een ting er dog ikke klart. Det fremgår ikke af undersøgelseerne, hvorvidt, det er Mellem eller Sønder mølle, der nu er trådt frem af glemslen.

NOTER:

Mange dokumenter fra fortiden skyldes retstrætter og nabostridigheder. Sådan forholder det sig også med hovedparten af de arkivalier, der er bevaret om de tre gamle møller og Gårdhus Mølle i første del af 1700-tallet. Fruen til Ørum, Charlotte Amalie Klingenberg, der ejede Morup Mølle, følte sig forulempet af den nye Gårdhus Mølle, og der nedsattes en commission til opklaring og vurdering af stridighederne. Den afsluttede sit arbejde i 1737. En stor del af papirerne fra denne sag befinder sig i Vestervig Klosters Godsarkiv i Landsarkivet for Nørrejylland. (LAN G-95.9 Diverse).

(Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 1989, side 17-22)